

e-ISSN: 2651-3595

kalemname

Kırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

8/16

ARALIK 2023

DergiPark
AKADEMİK

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

EBSCOhost

SÖBIAD

SIS
Scientific Indexing Services

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2651-3595

Sayı/No:16

Aralık/December 2023

Dergi Eski Adı: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Dinî Araştırmalar-Sosyal Bilimler

Scope: Religious Studies-Social Sciences

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June & December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca.

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German.

Kalemname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Kalemname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; İngilizce-Türkçe başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 250 kelime) ve İSNAD atıf sistemine uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an English-Turkish title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 250 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences

ERKEN HİRİSTİYANLIK'TA İSA için KULLANILMIŞ OLAN “TANRI OĞLU” İFADESİNE KAYNAKLIK ETMESİ AÇISINDAN ANTİK MİSİR MEDENİYETİNDE “TANRI OĞLU” UNVANI: BENZERLİKLER ve FARKLILIKLAR*

Nurullah Haydar YURDUSEVEN

Arş. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Din Bilimleri Anabilim Dalı

Res. Asst. Dr., University of Kırşehir Ahi Evran Faculty of Islamic Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Kırşehir, Türkiye.

nurullah.yurduseven@ahievran.edu.tr

orcid.org/0000-0003-4692-9731

Öz

Hıristiyanlık'ta İsa için kullanılan “Tanrı Oğlu” ifadesinin hangi anlamlara karşılık geldiği konusu Hıristiyanlığın ilk yıllarından beri tartışılmaktadır. İsa sonrası dönemde oluşan Yeni Ahit külliyatında ve Kilise Babalarına atfedilen yazmalarda İsa'nın mahiyeti, tanrısallığı ve amacı ile ilgili pek çok açıklama yer almaktadır. Bu açıklamalar akademik kaygılardan ziyade akli ve felsefi argümanlarla İsa'nın tanrılığını ispat etmek için geliştirilmiştir. Modern dönemlerde ise İsa'nın ilk takipçilerinin mezkûr ifadeyi kendilerinden önce yaşamış geleneklerden etkilenerek kullandıkları fikri tartışılmaya başlanmıştır. Tanrı Oğlu ifadesi Mısır, Roma, Yunan ve Mezopotamya medeniyetleri ile Yahudi geleneğinde farklı anlamlarla da olsa kullanılan bir mefhumdur. Genellikle krallar, dinî liderler, dindar kişiler ya da göksel varlıklar için kullanılan bu terim geniş bir anlam dünyasına sahiptir. Hıristiyanlıkta da bu unvanın kullanımının bağlamına göre farklı anlamlar taşıdığı görülmektedir. İsrailoğulları dört asır boyunca Mısır'da ikamet etmiş ve Mısır medeniyetinin hem tanrı inancı hem de kültüründen derinlemesine etkilenmiştir. Bir Yahudi olan İsa için kullanılan Tanrı Oğlu ifadesinin de Mısır teolojisinden izler taşıması muhtemeldir. Mısır kralları olan Firavunlara verilen bu unvan tanrısallık ya da yarı tanrısallık bağlamlarında kullanılmakta ve Firavunların tanrılar ile olan ilahi

* Bu çalışma Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU danışmanlığında 06.07.2023 tarihinde tamamladığımız “Erken Hıristiyanlıkta İsa'yı Tanımlayan Kristolojik Bir Unvan Olarak ‘Tanrı Oğlu’ İfadesi” başlıklı doktora tezinin birinci bölümünde yer alan bir alt başlığın genişletilmesi vesilesiyle hazırlanmıştır. (Nurullah Haydar Yurduseven, *Erken Hıristiyanlıkta İsa'yı Tanımlayan Kristolojik Bir Unvan Olarak “Tanrı Oğlu” İfadesi*, Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.)

bağlarını ifade etmektedir. Çalışmamızda söz konusu kullanımlar zikredilmekte ve Hıristiyanlık'ta yer alan Tanrı Oğlu ifadesi ile benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Antik Mısır, Tanrı Oğlu, Firavun.

“SON of GOD” TITLE in the ANCIENT CIVILISATION of EGYPT in TERMS of BEING SOURCE FOR THE “SON of GOD” TITLE USED in EARLY CHRISTIANITY for JESUS: SIMILARITIES and DIFFERENCES

Abstract

The issue of the meaning of “Son of God” title that used for Jesus in Christianity has been discussed since the early years of Christianity. There are many explanations on the essence of Jesus, his divinity and purpose in the New Testament and the writings of the Church Fathers which was created after Jesus. These explanations were developed to prove the divinity of Jesus by logical and philosophical arguments rather than academic concerns. In modern times, it started to be discussed that Jesus’s followers used this title under the influence of earlier traditions. Son of God title was used in Egypt, Rome, Greek and Mesopotamian civilisations and Jewish tradition in different meanings. In general, it was used for kings, religious leaders, pious persons or heavenly beings. It is seen that in Christianity this title has different meanings in different contexts. Israelites were settled in Egypt for four centuries and were deeply influenced by the religion and the culture of Egypt civilisation. It is probable that Son of God title that was used for Jesus as a Jew has some traces from Egyptian theology. As a title for kings of Egypt it has divine or semi-divine context and states the divine connections of Pharaohs with gods. In our study, aforementioned usages are exhibited and differences or similarities with the Son of God title in Christianity was set forth.

Keywords: History of Religions, Christianity, Ancient Egypt, Son of God, Pharaoh.

Giriş

Hıristiyanlık'ta İsa, Tanrı'nın Oğlu olarak adlandırılmakta ve Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesinin yani teslis inancının unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir.¹ Hıristiyanlığın Baba-Oğul-Kutsal Ruh olarak kategorize ettiği teslis inancının mahiyeti en erken dönemlerden itibaren hem Hıristiyanlar hem de diğer din müntesipleri tarafından sorgulanmış ve

¹ Mat. 28:19.

tartışılmıştır. Romalı Clement², Antakyalı Ignatius³, Iustinus⁴ ve Irenaeus⁵ gibi miladi ilk iki yüzyılda yaşamış olan Kilise Babaları, yazdıkları mektup ve apolojilerle Baba'nın Oğul ile ilişkisi, Oğul ve Kutsal Ruh'un mahiyeti ve Oğul'un nasıl meydana geldiği gibi problemlere cevap bulmaya çalışmışlardır. Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesinin mahiyeti ilerleyen yüzyıllarda da tartışılmaya devam etmiş ve Oğul'un tabiatı üzerindeki ihtilaflar Hıristiyanlık içerisinde ilk ciddi ayrışmanın yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Baba ve Oğul'un özlerinin aynı mı benzer mi olduğu, Oğul'un ezeli mi olduğu yoksa Baba tarafından sonradan evlat mı edinildiği tartışmaları MS 325 yılında düzenlenen İznik Konsili'nin de konusu olmuştur.⁶ Erken dönem Hıristiyanlığı bu derecede meşgul eden bir kavramın arka planının da derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Zira binlerce yıldır Filistin bölgesinde farklı anlamlarda kullanılmış olan Tanrı Oğlu ifadesinin erken dönem Hıristiyan teolojisini de etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu etkinin çerçevesini belirlemek için İsa öncesi dönemde yaşamış geleneklerde mevcut olan benzer inanışların ortaya konarak Hıristiyan Tanrı Oğlu inancı ile karşılaştırılması gerekmektedir.

Tanrı Oğlu ifadesi Hıristiyanlığa has bir kullanım mıdır yoksa İsa'nın ilk takipçilerine ya da İsa'nın doğrudan kendisine örnek olmuş daha eski bir örnek mevcut mudur? Erken dönem Hıristiyan cemaatinin çeşitli kaynaklardan gelen dinî ve felsefî fikirleri bir araya getirerek onları kendi önderlerinin hayatlarına uyarladıkları fikri uzunca bir süredir araştırmacıları meşgul eden bir düşünce olmuştur. Rudolf Bultmann'a göre İsa'ya iman eden Helenist Yahudiler kendi geleneklerinden hareketle Tanrı Oğlu ifadesini gelecek Mesih için kullanmışlardır. Helen kökenli Hıristiyanlar ise Tanrı Oğlu unvanını yine eski inançlarından miras kalan arka plandan hareketle tanrısal anlamda kullanmışlardır. İlerleyen yıllarda ikinci kullanım baskın gelmiş ve bunun neticesinde kavram Mesih'in tanrısal tabiatını ve ilahi kimliğini ifade etmeye başlamıştır.⁷ Benzer şekilde Fitzmyer de Pavlus'un Tanrı Oğlu kavramını kendisinden önce İsa'ya iman etmiş olan Hıristiyan topluluğundan miras aldığını ileri sürmektedir.⁸

² Clement of Rome, *The First Epistle of Clement to the Corinthians*, VII; Kilise Babalarının mektupları için bkz. Schaff, Philip (ed.), *Ante-Nicene Fathers* (Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library, 1885).

³ Ignatius, *Epistle to the Philadelphians*, VI, IX; *Epistle to the Polycarp*, III.

⁴ Justin Martyr, *Dialogue with Trypho*, LXII; *The First Apology*, XIII, XXIII, LXIII; *The Second Apology*, X, XIII.

⁵ Irenaeus, *Against Heresies* V, 11:3; *Proof of the Apostolic Preaching*, 22, 31, 32, 34.

⁶ Mahmut Aydın, *Hıristiyanlık: Tarih, İnanç ve Uygulama* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 138.

⁷ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2011), 238.

⁸ Joseph A. Fitzmyer, *Romans: A New Translation with Introduction and Commentary by Joseph A. Fitzmyer* (USA: The Anchor Bible, 1993), 113.

Araştırmacılara göre erken dönem Hıristiyan mitleri onların geleneksel geri planlarından soyutlanarak incelenmemelidir.⁹ Bu nedenle “Tanrı Oğlu” ifadesinin ya da Tanrı’ya oğul olma düşüncesinin bilinen ilk örneklerinden itibaren ele alınıp değerlendirilmesi mezkûr ifadenin etraflıca tahlil edilmesine olanak sağlayacaktır.

İsa’nın, içinde bulunduğu medeniyetin kavramları ile kendisini ifade etmiş olması normal bir durum olarak değerlendirilebilir. Onun söylemleri kendi dini de olan Yahudiliğin geleneği ile büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Yahudi geleneğinde de Tanrı Oğlu ifadesine sıkça rastlanılmaktadır fakat bu kullanım beşerî bir anlam taşımakta ya da melek benzeri varlıkları ifade etmektedir.¹⁰ Yeni Ahit’te de bu ifadenin beşerî anlamlar taşıdığı pasajlar vardır fakat kristolojinin temelini Tanrı Oğlu’nun beşer üstü bir varlık olduğu fikri oluşturmaktadır. Bu nedenle Tanrı Oğlu ifadesinin beşer üstü bir anlam taşıdığı geleneklerin İsa sonrası Hıristiyanlığın bu kavrama yüklediği anlamlara kaynaklık etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Nil Nehri ile Mezopotamya arasında kalan bölge aynı coğrafyada yaşamış olan dinî geleneklerin iç içe geçtiği, hemen her dinin başka bir din ya da kültürden izler barındırdığı, senkretik yapıların çokça görüldüğü bir coğrafyadır. Bu bağlamda bazı araştırmacılar ilgili bölgenin dinî yapısının, dil ve etnik yapısına nispeten daha karmaşık olduğunu belirtmektedir.¹¹ Bu coğrafyada milattan önce varlık gösteren Mısır, Sümer, Babil, Yunan ve Roma gelenekleri Hıristiyanlığın İsa algısını şekillendirmede çok büyük bir öneme sahiptir. Bu gelenekler hem Hıristiyanlığın kökeni olan Yahudiliği hem de doğrudan Hıristiyanlığı etkilemişlerdir. Söz konusu geleneklerde de Hıristiyanlık’ta mevcut olan Tanrı Oğlu anlayışına benzer şekilde antropomorfik Tanrı düşüncesi, tanrılaştırılmış krallar ya da kahramanlar¹² ve ilahi kurtarıcı düşüncesi¹³ gibi Hıristiyan inancında benzerleri mevcut olan bazı anlatılar bulunmaktadır.

⁹ Otto Pflieger, “The Christ of Primitive Christian Faith in the Light of Religio-Historical Criticism, Introductory Remarks”, *Hegeler Institute* 14/3 (Nisan 1904), 321-324; Arthur Weigall, *Pavlos Hıristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri: Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002), 11.

¹⁰ Çık.4:22; Hoş.11:1; Yer.31:9; Yas. 1:31, 14:1.

¹¹ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 6. Baskı, 2009), 33-34.

¹² Söz konusu inançların tamamını Ortadoğu’da yaşamış olan medeniyetlerde görmek mümkündür. Örneğin Sümer medeniyetinde insan biçimci bir Tanrı anlayışı hâkimdir ve krallar Tanrı’nın enkarnasyonu olarak kabul edilmiştir. Bk. Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 64; Jeremy Back-Anthony Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller* (İstanbul: Köprü Kitap, 2017), 270. Antik Yunan düşüncesinde Akhilles veya Herakles gibi kahramanlar ölümlerinden sonra tanrılaştırılmışlardır. Bk. Ninian Smart, *The World Religions: Old Religions and Modern Transformations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 229; Zafer Duygu, “İsa’nın Yeni Ahit’te “Tanrı Oğlu” Olarak Tanımlanması Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 159.

¹³ Yahudi kurtarıcı Mesih düşüncesi için bk. Dan.7-8.

İsa'dan önce ve İsa zamanında pagan ve Yahudi inancında tanrılara oğullar isnat edildiği bilinmektedir.¹⁴ Söz konusu oğulluk mitolojik karakterlerle sınırlı kalmamakta yöneticiler ve bilgeler gibi halk arasında itibar sahibi olan tarihsel kişileri de kapsamaktadır. Örneğin Mısır'da en erken dönemlerden Firavunlara kadar kral tanrının enkarnasyonu olarak düşünülmüştür.¹⁵ Bahse konu düşüncenin benzer varyasyonlarını Mezopotamya'nın diğer uygarlıklarında da görmek mümkündür. Bazı bilim adamlarına göre Mısır'da kralların Tanrı'nın enkarnasyonu ve oğlu olarak kabul edilmesi; Mezopotamya ve Anadolu'da kralların beşer üstü özelliklere sahip olması ve Tanrı tarafından tayin edilmesi inancı ortak bir anlayışın ürünüdür.¹⁶ Bahsedilen düşüncenin her ne kadar Hıristiyanlıktaki "Tanrı Oğlu" kavramı ile birtakım temel farklılıklara sahip olsa da ilk Hıristiyanların teolojilerini etkilediği kabul edilmektedir. On dokuz ve yirminci yüzyılda Kitab-ı Mukaddes üzerine yapılan araştırmalara öncelik etmiş olan Hugo Gressman, Wilhelm Bousset ve Johannes Weiss gibi bazı araştırmacılar Yeni Ahit'te çok sayıda mitin yer aldığını belirtmekte ve Helenizm döneminde gerçekleşen kültürel karışmanın izlerinin Yeni Ahit'te de görüldüğünü belirtmektedirler.¹⁷

Eski Mısır dini İsa'ya atfedilen Tanrı Oğlu unvanını anlama açısından son derece önemlidir. Mısır'da Yusuf'la başlayan bir İsrailoğulları geleneği vardır.¹⁸ Yusuf'tan Musa'ya kadar geçen süreçte İsrailoğulları Mısır'da yaşamışlardır.¹⁹ Modern çalışmalarda Yahudilerin Mısır tecrübesinin onları inanç ve kültür bağlamında etkilediği ve bu durumun Yahudi Tanah

¹⁴ Araştırmacılar Yahudi Mesih'in Tanrı Oğlu unvanına sahip olmadığını belirtse de Baur söz konusu ifadenin Yahudi teokratik düşünce sistemine dayandığını ileri sürmektedir. Ona göre Tanah'ta Davut'un soyundan gelecek bir kral için kullanılan "Ben ona baba olacağım, o da bana oğul olacak." (2Sa.7:14) ifadesi buna örnektir. Ayrıca "mesh edilmiş kral" için Tanrı'nın "Sen benim oğlumsun, bugün ben sana baba oldum." (Mez.2:7) demesi de aynı düşünceyi çağrıştırmaktadır. Baur'a göre bu teokratik düşünce kalıbının Mesih'e aktarılması doğal bir durumdur. Mesih Davut'un krallığını kuracak olan Tanrı Oğlu'dur. Ona göre İsa'nın zamanında Tanrı Oğlu ifadesi Davut Oğlu Mesih ile ya da İsrail Kralı ile aynı anlamlara gelmekteydi ve Mesih'i betimlemek için kullanılan kavramlardı. Ferdinand Christian Baur, *Lectures on New Testament Theology*. ed. Peter C. Hodgson, çev. Robert F. Brown (Oxford: Oxford University Press, 2016), 122.

¹⁵ Pfeleiderer, "The Christ of Primitive Christian Faith", 331.

¹⁶ James Robert Brady, *A Theological Critique of the Divine Man Christology as an Explanation for the Title "Son of God"* (Ann Arbor: Department of Systematic Theology Dallas Theological Seminary, Doktora Tezi, 1987), 82.

¹⁷ Brady, *A Theological Critique of the Divine Man Christology as an Explanation for the Title "Son of God"*, 8-9.

¹⁸ Yar.37.

¹⁹ Yusuf'un Mısır hayatının XV. Hanedanlık dönemine (MÖ 1800-1550) denk geldiği düşünülmektedir. Musa'nın ise Mısır'da yaşamış olduğu tarihler üzerinde bir uzlaşma yoktur. MÖ 1600-1100 tarihleri arasında değişiklik göstermektedir. Bk. Ertuğrul Döner, "Gelenek Aktarımı: Atalar (Mısır Kültürü, Hz. Musa ve İsrailoğulları Örneği)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30. Yıl Özel Sayısı (Eylül 2022), 173-200, 177-178. Ayrıca İsrailoğulları'nın Mısır'da varlık göstermeleri ile ilgili tartışmalar için bkz. Hakan Olgun, *Hz. Musa'nın Muhalefeti: Horus'u Öldürmek* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 71-89; Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilik: Başlangıçtan İsrail'in Kuruluşuna* (Ankara: İlahiyat Yayın, 2021), 19-21.

geleneği üzerinde yansımaları olduğu ileri sürülmektedir.²⁰ Yahudi tarihinde yer alan buzağıya tapma hadisesi ve zaman içerisinde oluşmuş rahip sınıfı gibi pek çok olgunun Mısır geleneğinden izler taşıdığı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.²¹

Hıristiyanlığın, temellerini üzerine bina ettiği Tanah geleneğinin Mısır tarihi ile olan derin bağları da dikkat çekicidir. Tanah'ta Mısır krallarının isimleri ya da "Firavun" (פִּרְעוֹן) unvanı otuz dokuz defa zikredilmektedir (Tekvin 12/15; II Krallar, 23/29; Yeremya, 46/21, 44/30).²² İki yerde ise Firavun unvanı ile kral ismi de verilmektedir. Bu isimler XXVI. Hanedanlık krallarından Firavun Neko (MÖ 609-593) ve Firavun Hofra'dır (MÖ 588-569) (II Krallar, 23/29; Yeremya, 46/21, 44/30). Dört Firavun ise doğrudan isimleriyle zikredilmişlerdir.²³

İsrailoğulları MÖ XII. yüzyılda Kudüs çevresine yerleşmeye başlamışlar fakat Mısır ile olan ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Örneğin Tanah'ta Süleyman'ın eşlerinden birinin dönemin Mısır Firavunu'nun kızı olduğu ve Süleyman'ın Yahudi olmayan eşleri yüzünden başka tanrılar için mabet inşa ettiği anlatılmaktadır.²⁴ İlerleyen dönemlerde de Mısır Yahudilere yeniden ev sahipliği yapmıştır. MÖ 587 yılında Nebukadnessar'ın Kudüs'ü işgali ile İsrail-Yahuda halkının bir kısmı esir olarak Babil'e bir kısmı ise sürgün olarak Mısır'a gönderilmiştir.²⁵

Mısır konum olarak İsa'nın hayatını yaşadığı Filistin bölgesine fiziki olarak çok yakındır. Matta İncili'nin yazarına göre Hirodes'in zulmünden kaçtıkları yıllarda İsa ve ailesi, Hirodes ölene kadar Mısır'da kalmışlardır.²⁶ Ayrıca Mısır medeniyetinin son temsilcileri Hıristiyanlığın doğup şekillendiği ilk asırlar ile çağdaştır. Zira İmparator Iustinianos VI. yüzyılda Mısır'daki son pagan merkezi olan Philai'deki İsis tapınağını kapatana dek Mısır dini varlığını sürdürmüştür.²⁷ Bu bağlamda, ilk Hıristiyanların Mısır ile irtibatlarının olduğu, en azından

²⁰ Yasin Meral, *Sâmiri'nin Buzağısı* (Ankara: Ankara Okulu, 2018), 47; Christopher B. Hays, "My Beloved Son, Come and Rest in Me": Job's Return to His Mother's Womb (Job 1:21a) in Light of Egyptian Mythology", *Vetus Testamentum* 62 (2012) 607-621.

²¹ Döner, "Gelenek Aktarımı: Atalar Dini (Mısır Kültürü, Hz. Musa ve İsrailoğulları Örneği)", 173-200.

²² Ömer Faruk Harman, "Firavun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 13. Cilt (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 118-122.

²³ Harman, "Firavun", 118-122.

²⁴ 1Kr.11:1-8. Mezkûr rivayetler Kur'an'ın çizdiği Süleyman peygamber portresine tezattır. Kur'an'da Süleyman'ın salih bir kul olduğu söylenmektedir (el-Bakara 1/102). Bu rivayetler yine de Yahudilerin zaman zaman Mısır medeniyetinin tesiri altında kaldıklarını kabul ettiklerini göstermektedir.

²⁵ Richard Elliott Friedman, *Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004), 49-139.

²⁶ Mat.2:13-23.

²⁷ Bahadır İçel, *Firavunlar*, (İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2010), 129; Bk. Alice Grenfell, "Egyptian Mythology and The Bible", *Oxford Journals* 16/2 (Nisan 1906), 169-200; Araştırmacılara göre Mısır Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde o bölgede kendi kadim kimliğini ve dilini koruyabilen en eski kültürdür. Mısır başka medeniyetler tarafından işgal edilmeye başladığında binlerce yıllık birikime sahip bir medeniyetti ve İranlılar,

Mısır Firavunları ve medeniyeti hakkında bilgi sahibi oldukları aşikârdır. Bu nedenle Yahudi-Hıristiyan geleneğinin incelenmesine Mısır'dan başlamak araştırmacılar için kaçınılmaz görünmektedir. Mısır medeniyetinden sonra Yahudilik, Yunan felsefesi, Gnostisizm, Yunan ve Roma dinî yapısı ve Helenizm gibi Filistin bölgesinin fikrî yapısını etkilemiş olan geleneklerin de Tanrı Oğlu unvanının kullanımı bağlamında incelenmesi Hıristiyan Tanrı Oğlu anlayışının temellerinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Mevcut makalenin sınırları çerçevesinde sadece Mısır medeniyeti ele alınmaktadır.

1. Mısır Medeniyetinde Tanrı Oğlu Anlayışı

Mısır dini, evreni yarattıklarına ve daha sonra yeryüzünde bir krallık kurduklarına inanılan tanrılar ile bu tanrılardan sonra yeryüzünde hüküm sürmeye başlayan krallar²⁸ etrafında şekillenmiştir. Söz konusu inanç sistemi, MÖ 4000'li yılların sonlarında tarih sahnesinde görünmeye başlamış ve MS V. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Herodotos'un aktardığına göre Mısır'ın ilk hükümdarı Menes'tir.²⁹ Menes aşağı ve yukarı Mısır'ı birleştirerek devleti kurmuş ve Hanedanlıklar tarihini başlatmıştır.³⁰ Antik Mısır İmparatorluğu tarihinde otuz bir adet Hanedanlık dönemi olduğu kabul edilmektedir. MÖ 3100 yıllarında başladığı kabul edilen hanedanlıklar dönemi MÖ 332'de Mısır'ın Makedonya Kralı III. Aleksandros (İskender) tarafından istila edilmesi ile son bulmuştur.³¹

Tarih öncesi Mısır'da din anlayışı totemler üzerine bina edilmekteydi. Eski Mısır'ın vilayetleri çakal, köpek, yılan ve şahin gibi totemleri olan hayvanların isimlerini taşımaktaydı. İlerleyen devirlerde bu totemlerden bazıları insan vücuduyla birleştirilmiş ve her biri farklı bir kuvveti temsil edecek şekilde Mısır panteonunda yerlerini almışlardır.³² Mısır'da tanrılar mahalli totemler ve gök ile yer tanrıları olmak üzere iki büyük grupta toplanmaktadır. Mahalli totemler göçebe kabilelerin kutsal saydıkları hayvanları insan bedeniyle birleştirerek

Yunanlılar ve Romalılar tarafından istilaya uğramasına rağmen kendi kimliğini büyük ölçüde koruyabilmişti. Lewis, *Ortadoğu*, 28.

²⁸ Firavun kelimesinin ilk kullanımları MÖ 2400'lere kadar gitmektedir. O dönemde bu kelimenin krallık sarayını ve o sarayda yaşayanları ifade etmek için kullanıldığı sanılmaktadır. XVIII. Hanedanlık dönemi ortalarına kadar bu anlamda kullanılmıştır. Per'ao kelimesinin "kral" anlamında kullanılması ise MÖ 1370'lerde yazılan metinlerde görünmektedir. İlk olarak kralı ifade eden bu kelime XXII. Hanedanlık dönemi metinlerinde kralın adının önüne getirilen bir unvan olarak kullanılmıştır. Harman, "Firavun", 118; Ayrıca bkz. Daniella Robert, *Eski Mısır: Tanrılar ve Firavunlar Arasındaki İlişki* (Ankara, Gece Kitaplığı, 2023), 13.

²⁹ Menes'in bir su aygırı tarafından öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Bk. Manethon, *Mısır Tarihi*, çev. Okan Demir (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2023), 23.

³⁰ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 119.

³¹ V. Diakov, *İlkçağ Tarihi I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan* (İstanbul: Yordam Kitap, 2008), 121-122.

³² Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 218.

oluşturdukları tanrılardır. Bu tanrılar insan vücuduna girebilmekte fakat insandan çok daha üstün varlıklardır. Her ne kadar uzun ömürlü olsalar da bazen ihtiyarlayarak ölmüşlerdir. Söz konusu ilahların mabetlerdeki heykellerin veya hayvanların içlerine girerek insanlara görünebildiklerine inanılmıştır.³³

Mısır'da Tanrı'nın bir çocuğa sahip olma durumu iki şekilde tezahür etmektedir. Birincisi, yeryüzü yaratılmadan önce var olduğuna inanılan ve yaratılışı gerçekleştiren Tanrıların çocuklarıdır. Bu çocukların hayatları insan ömrü gibi sınırlı değildir. Söz konusu ilahların Firavunlar gibi sonradan Tanrı özelliğini kazandıklarına değil en baştan beri ilah olarak var olduklarına ve Osiris, İsis ve Horus gibi bazılarının Mısır Krallığı'nı kurup bir zamanlar yeryüzünde hayat sürdürdüklerine inanılmaktadır.³⁴

Tanrı'ya Oğul olma mefhumunun bir diğer yansıması ise tarihsel karakterler olarak Mısır medeniyeti içerisinde yaşamış olan Firavunlardır. Firavunlar kendilerini İsis, Horus ve Re gibi Mısır'ın meşhur tanrılarına izafe etmişler ve bu tanrılardan birinin oğlu olduklarını iddia etmişlerdir. İnsan olarak doğan Firavun Tanrı Amon'un isteğiyle kral olduğu andan itibaren Tanrı olarak kabul edilmektedir. Hayatta kaldığı sürece insan olarak yaşar fakat öldükten sonra Tanrılar katına ulaşır. Firavunlar her ne kadar Tanrı olarak kabul edilseler de diğer tanrılar gibi yaratmaya dair herhangi bir görev üstlendikleri iddia edilmemektedir.³⁵

Firavun için ölüm aslında ölümsüzlüğün başlangıç noktasıdır.³⁶ Mısır geleneğinde ölümü müteakiben ruhların yıldızlara çıktığına ve yıldızlarla beraber sonsuz olduklarına inanılmaktaydı. Gök bir Ana Tanrıça olarak telakki edildiğinden ölüm aslında yıldızlarda gerçekleşen bir yeniden doğum anlamına geliyordu. Mısır piramit metinlerinde Firavun'un ölümünden sonra gerçekleştirdiği gökteki yolculuğundan bahsedilmektedir. Göğe yükselme neticesinde kral öz itibarıyla insandan farklı bir hâle dönüşür ve tanrılaşır. Kral varlığına gökyüzünde devam eder ve orada oturduğu taht üzerinden yargılamalarda bulunup emirler verir.³⁷ Bazı durumlarda ise Firavunlar daha hayatlarında iken ilah olarak kabul edilmişlerdir.

³³ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 223.

³⁴ Antik Mısır'ın Tanrı Oğlu ya da kızı olarak resmedilen tanrılarında bazıları şunlardır: Gök Tanrıçası Nut ile Yer İlahı Geb arasındaki ilişkiden doğan Osiris, İsis, Seth ve Neftis; Osiris ve İsis'in oğlu Horus; Neftis ve Re'nin oğlu Köpek Tanrı Anubis; Ptah'ın oğlu Boğa Tanrı Apis; Tanrıça Neith'in oğlu Timsah Tanrı Sobek; Sobek ile Tanrıça Hathor'un oğlu Ay Tanrısı Khonsu; Aslan Tanrıça Sakhmet'in oğlu Lotus Çiçeği Tanrısı Nefertum; Akrep Tanrıça Selkis'in (Serket) oğlu Yılan Tanrı Nehebu-Kau. Bkz. George Hart, *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses* (New York: Routledge, 2005), 28-29, 88-89, 148.

³⁵ Ali Cengiz Üstüner, *Mısır Uygarlığı* (İstanbul: Dragon Yayınları, 1998), 170.

³⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, 1. Cilt, (İstanbul: Kocabal, 2007), 120.

³⁷ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 120-122.

MÖ 2500'lerde yazılmış olan bir metinde “Re onu (Firavun’u) doğurmuştur.” şeklinde yer alan ifade bunu göstermektedir.³⁸

Eski Mısır düşüncesine göre Mısır krallığı dünyanın başlangıcından beri varlığını sürdürmektedir. Bu düşünceye göre, her şeyi yaratan tanrı ilk kraldır. Daha sonra krallığını oğlu Firavun’a devretmiştir.³⁹ Mısır’ı ilk olarak tanrılar, sonra yarı tanrılar, onlardan sonra ise hanedanların yönettiği aktarılmaktadır.⁴⁰ Antik Mısır tarihinin ilk yıllarında hâkim olan inanca göre yeryüzünün ilk kralı Geb’dir. Geb’den sonra oğlu Osiris, ondan sonra da Osiris’in oğlu Horus Mısır’a kral olmuşlardır. Bu inançtan hareketle Mısır’ın hanedanlık döneminin başlarında Mısır kralları kendilerinin Osiris’in soyundan geldiklerini iddia etmişler ve onun eşi olan “İsis’in Oğulları” olarak anılmışlardır. İlerleyen yıllarda bu anlayış değişmiş ve Osiris’in yerini Horus almıştır. MÖ 3000’li yılların başlarında Mısır kralları Horus’un yeryüzünde bedenleşmiş şekli olarak kabul edilmişlerdir.⁴¹ Mısır tarihinin ilk dönemlerinde krallar kendilerini Re’nin Oğlu olarak da tanıtmışlardır. İkinci Hanedanlık (MÖ 2890-2686) döneminde hüküm süren Kral Veneg, Eski İmparatorluk döneminden kalma metinlere göre Güneş Tanrısı Re’nin oğludur.⁴²

Hanedanlığın ilerleyen yüzyıllarında Horus’un yerini Re almıştır. IV. Hanedanlığın üçüncü kralı olan Redjedef’in (MÖ 2560-2555) resmî olarak Re’nin Oğlu unvanını kullanan ilk kral olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemden başlayarak Firavunların taç giymeden önceki isimlerinin kraliyet protokollerinde “Re’nin Oğlu” olarak yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Tanrı’nın Firavunların fiziki olarak da babası olduğu anlatıları gelişmeye başlamıştır. IV. Hanedanlığın ikinci hükümdarı olan Khufu (MÖ 2589-2566) dönemini anlatan *Khufu ve Sihirbazlar* adlı metinde bir Re rahibinin karısı olan ve Re tarafından hamile bırakıldığı iddia edilen Ruddedet isimli bir kadından bahsedilmektedir. Bu anlatıya göre Re ile ilişkiye giren Ruddedet üçüz doğum yapmış ve dünyaya gelen çocuklar V. Hanedanlığın (MÖ 2500-2350) ilk üç kralı olmuşlardır.⁴³

³⁸ Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999), 42-43.

³⁹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 117; İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 219-222.

⁴⁰ Manethon, *Mısır Tarihi*, 9.

⁴¹ Harman, “Firavun”, 118-121.

⁴² Hart, *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, 162.

⁴³ Edward Bleiberg (ed.), *Arts & Humanities Through the Eras: Ancient Egypt (2675-332 BCE)* (ABD: Thomson and Gale, 2005), 224; Hart, *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, 125-128, 206; Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 92.

XII. Hanedanlık (MÖ 2080-1785) dönemiyle birlikte Amon ve Re birleştirilmiş ve Amon-Re'nin Firavunların babası olduklarına inanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde de Tanrı'nın Firavunların fiziki babası olduğu inancı devam etmiştir. İnanişâ göre Tanrı Amon-Re Firavun'un kişiliğine bürünerek kraliçeden çocuk sahibi olmaktadır.⁴⁴ Tanrı'nın oğullarını doğurduğu için Yeni İmparatorluk döneminde (MÖ 1549-1069) Firavun'un eşi aynı zamanda Tanrı Amon'un da eşi olarak kabul edilmiştir.⁴⁵ Aynı şekilde, XVIII. Hanedanlıktan iki kral annelerinin Tanrı ile evliliğine dair yazılı ve görsel kanıtlar bırakmışlardır. Deyr-el Bahri'deki Kraliçe Hatşepsut (MÖ 1478-1458) tapınağında yer alan betimlemelerde Firavun'un annesinin, babasının kılığına giren Tanrı tarafından hamile bırakıldığı tasvir edilmektedir. Luksor tapınağının duvarında yer alan betimlemelerde ise III. Amenhotep (MÖ 1386-1349), Kraliçe Mutemviya ve Amon'un soyu olarak betimlenmektedir.⁴⁶ Amon III. Amenhotep için "Oğlum, bağrımdan (çıkan), sevdiğim sen. Mut'un benim için dünyaya getirdiği, şahsımın yarattığı canlı görünümüm. Seni halkların hükümdarı olarak yükselttim." demektedir.⁴⁷ Benzer şekilde Mısır'da bir süre imparatorluk görevini üstlenmiş olan Hatşepsut için "Tanrı'dan (Amon) çıkan mükemmel tohum" ifadesi kullanılmaktadır. Kendisini Amon'un kızı olarak tasvir eden Hatşepsut Tanrı Re'nin dişisi anlamında Râet ya da Horus'un dişisi anlamında Horet isimlerini kullanmıştır.⁴⁸

El Amarna Mezarları'ndaki duvar yazıları ve kaya tabletlerinde bulunan XVIII. Hanedanlık Firavunlarından Akhenaton'a (IV. Amonhotep) (MÖ 1353-1336) atfedilen "Güneş Şarkısı" kralın kendisini Re'nin Oğlu olarak gördüğünü anlatan ifadeler barındırmaktadır. İlgili metinde Firavun'un diğer krallara olan üstünlüğü anlatılırken "... ve onları senin sevgili oğluna mağlup ettiğinde..." cümlesi kullanılmakta ve Oğul'un Re'nin bedeninden doğmuş olduğu da dile getirilmektedir.⁴⁹ Akhenaton mevcut din anlayışlarında bir reform yapmak istemiş ve politeist anlayışı terk edip tek tanrı olarak güneş tanrısı Aton'u benimsemiştir. Bu anlayışa

⁴⁴ Üstüner, *Mısır Uygarlığı*, 171; Hart, *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, 15-16; Harman, "Firavun", 118.

⁴⁵ Üstüner, *Mısır Uygarlığı*, 118.

⁴⁶ Hart, *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, 16; Bleiberg, *Ancient Egypt*, 224.

⁴⁷ Mürüvvet Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", *Belleken*, 56/226 (Aralık 1995), 525; Bk. Cemal Yılmaz, "Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe", *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Eylül 2020), 277-300.

⁴⁸ Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", 515.

⁴⁹ İçel, *Firavunlar*, 176-179.

rağmen yine de Firavun'un Aton'un oğlu olduğu kabul edilmiştir. Monoteizme geçiş çabası Akhenaton'un hayatı ile sınırlı kalmıştır.⁵⁰

Bazı tasvirlerde Tanrıların Firavun'a annelik yaptığı da görülmektedir. XIX. Hanedanlık Firavunlarından olan II. Ramses'in (MÖ 1279-1213) tapınağında yer alan bir tasvirde Aşağı Nil Şelaleleri Tanrıçası Anukis'in Firavun'u emzirdiği anlatılmaktadır.⁵¹ Ayrıca II. Ramses adına dikilen bir anıtta Tanrı, Ramses'e "Ben senin babanı." diyerek hitap etmektedir.⁵² Hititler ile yaptığı savaşta düşmanların arasında sıkışan II. Ramses'in Amon'a "Babam Amon, ne oluyor? Bir baba artık (oğlunu) unutuyor mu?" diyerek yakardığı Amon'un ise oğluna "İleri, ileri, seninleyim, ben baban. Elim senindedir." dediği aktarılmaktadır.⁵³

Mısır'da sadece Firavunlar değil, bazı dönemlerde rahipler de kendilerini Tanrı'nın oğulları olarak kabul etmişlerdir. Merenptah (MÖ 1232-1224) döneminde Amon Baş Rahipleri siyasi güçlerini artırmışlar ve Baş Rahip Rome-Rey Karnak'taki sarayının duvarlarına kendisini Firavun'muş gibi Tanrı'nın önünde tapınır vaziyette resmettirmiştir. Bu dönemden sonra kısa bir karışıklık dönemi başlamış ve tapınaklarda sunaklar boş kalmıştır. Bunun üzerine tanrıların Mısır'daki düzeni yeniden tesis etmeye karar verdikleri ve kendi etlerinden doğan oğulları Sethnaht'ı (MÖ 1200-1198) kral yaptıkları papirüs metinlerinde aktarılmaktadır.⁵⁴

Firavunların Tanrı Oğlu olarak adlandırılmaları sadece Mısır'ın yerli kralları dönemiyle sınırlı kalmamıştır. MÖ 322 yılında Mısır'ı istila eden III. Aleksandros, Amon Rahipleri tarafından "Tanrı Amon'un Oğlu" ilan edilmiş ve ondan sonra gelen kralların heykelleri de tapınaklara yerleştirilerek kutsal doğumla ilgili anlatılar onlara da uyarlanmıştır. Böylece Ptolemaios Krallığı döneminde de krallar Tanrı Oğlu olarak anılmaya devam etmişlerdir.⁵⁵

⁵⁰ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 232-233; Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 40-41; Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 213.

⁵¹ Hart, *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, 28.

⁵² Duygu, "İsa'nın Yeni Ahit'te "Tanrı Oğlu" Olarak Tanımlanması Meselesi", 158; Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019), 267.

⁵³ Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", 536.

⁵⁴ Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", 548.

⁵⁵ Kurhan, "İmparatorluk Tanrısı Amon", 576; İskender Mısır'ı 332'de fethettikten sonra Yunan kültürü sadece İskenderiye, Naukratis ve Ptolemais gibi Yunan şehirlerinde değil bütün Mısır boyunca yayılmıştır. Yunanlılar kendi tanrılarını Mısır kavramları ile tanımlamaya başlamışlardır. Bu bağlamda Horus, Apollo ile; Thoth, Hermes ile; Amun, Zeus ile; Hathor, Afrodit ile eşit hâle gelmiştir. Romalılar MÖ 30 yılında Mısır'ı ele geçirdiklerinde Ptolemaios Hanedanlığı döneminde Helen kültürü ile etkileşim geçirmiş bir Firavun dini ile karşılaşmışlardır. Bu din politeist bir yapıya sahiptir. Ra, Geb (Yer) ve Nut (Gök) Mısır'ın her yerinde ibadet edilmeye devam etmektedir. Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, 428-429.

Dendera'daki Hathor Tapınağı'nın duvarında yer alan bir tasvirde VII. Kleopatra'nın (MÖ 51-30) oğlu XV. Ptolemaios Sezarion'u (MÖ 44-30)⁵⁶ doğurması resmedilmiş ve VII. Kleopatra bir tanrıça olarak gösterilerek yeni doğmuş olan bebek Horus ile özdeşleştirilmiştir. Başka bir tasvirde ise XV. Ptolemaios Sezarion, İsis ve Horus ile resmedilmiştir. Burada çocuk, Horus rolünde gösterilmiş ve öldürülen babasının intikamını almak için düşmanlarıyla savaşır vaziyette betimlenmiştir.⁵⁷ Her ne kadar Mısır tarihinin farklı dönemlerinde krallar kendilerini farklı tanrılara isnat etseler de Firavunların şahıslarını bir şekilde beşer üstü bir varlık ve Tanrı'nın oğlu olarak göstermesi geleneği antik Mısır tarihinin sonuna kadar devam etmiştir.

Antik Mısır'da tanrılar ile insanlar arasında çok güçlü bir bağ olduğuna inanılmaktadır. Hatta ilk yaratılan insanların Re'nin çocukları olduğu inancı dahi mevcuttur.⁵⁸ Ayrıca başka bir inanca göre insanlar Atum'un gözyaşından meydana gelmişlerdir.⁵⁹ Özetlemek gerekirse sıradan insanların dahi tanrıların çocukları oldukları ya da Tanrı'nın bir parçasından meydana geldikleri inancı vardır. Bu açıdan bakıldığında Mısır krallarının Tanrı'nın Oğlu olmaları Mısırlıların kabul edemeyeceği bir düşünce değildir. Belki de kralın Tanrı Oğlu olması gerektiği fikri daha kolay kabul edilebilir bir düşünce olmuştur çünkü yeryüzündeki düzenin zaten tanrılar tarafından kurulduğuna inanılmaktadır. Tanrıların, kurdukları düzeni kendileri ile hiçbir bağı olmayan sıradan insanlara teslim etmeleri fikri o dönemin insanları için akla daha uzak gelmiş olabilir.

Firavunlardan beklenen en temel vazife ise yeryüzündeki düzenin devamlılığını sağlamak olmuştur. Bu bağlamda, Mısır krallarının Tanrıların oğulları olarak hüküm sürmelerinin temelleri bazı bilim adamları tarafından yaratılış mitleri ile bağlantılı olarak da değerlendirilmektedir. Yaratılış mitlerinin en yaygın olanına göre evren yaratılmadan önce kaos vardı. Mısır'ın en meşhur tanrıları olan Güneş Tanrısı Re (Atum), kuraklık Tanrısı Şu, nem Tanrısı Tefnut, Şu ve Tefnut'un çocukları Yer Tanrısı Geb ve Gök Tanrısı Nut, Geb ve Nut'un çocukları Osiris, İsis, Seth ve Neftis bu kaostan sonra yaratılmışlardır.⁶⁰ Daha sonra tanrılar tarafından yeryüzü yaratılmış ve yeryüzündeki düzenin devamlılığını sağlayacak olan krallık düzeni kurulmuştur. Tanrılar tarafından kurulan bu krallık Tanrı'nın soyundan gelen krala

⁵⁶ VII. Kleopatra ile birlikte Mısır'ı yönetmiştir.

⁵⁷ Eylem Güzel, "Eski Mısır Tarihindeki Dinsel Yönetim Stratejisinin Ptolemaios Hanedanı'ndaki Yansımaları", *Asya Studies* 2 (Kış 2017), 30.

⁵⁸ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 228.

⁵⁹ Bleiberg, *Ancient Egypt*, 214.

⁶⁰ Esmâ Reyhan-Tülin B. Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 289.

teslim edilmiştir. Eliade'ye göre bedenleşmiş bir ilah olan Firavun'un tanrısallığı Mısır'ın devamlılığı ile bağlantılıdır. Ona göre, ölüp göğe yükselen Firavun, insan suretinde görünen tanrıdan göğe yükselmiş bir tanrıya dönüşmekte, bu sayede yerdeki düzenin sürekliliği sağlanmaktadır.⁶¹

Bu bağlamda, Mısır kralının yeryüzündeki görevinin Mısır İmparatorluğunu Tanrıların koyduğu kurallar çerçevesinde idare etmek olduğuna inanılmaktaydı. “Güneş Rahibi Olarak Kral” adı verilen bir Mısır metnine göre Re krallığı dört amaç için kurmuştur: “İnsanları yargılamak, tanrıları hoşnut etmek, doğruluğu (maat) sağlamak,⁶² kötülüğü (isfet) yok etmek.” Bu amaçlar çerçevesinde, Tanrı Oğlu olarak kabul edilen Mısır Kralının görevleri adaleti tesis etmek, tapınaklar inşa etmek, tanrılara gerekli sunuları yapıp dinî ritüelleri yerine getirmek, doğruluk ve düzeni sağlamak ve kötülükle mücadele etmektir. Kısacası Firavun'un görevi yaratılışta tanrılar tarafından kurulan düzeni korumak ve devamlılığını sağlamaktır.⁶³ Bu özelliğinden dolayı Firavun düzen ve hakikat olarak kabul edilen Maat'ın enkarnasyonu olarak kabul edilmiş,⁶⁴ tanrılar ve insanlar arasında her iki tarafa karşı da sorumlu olan bir arabulucu olarak konumlandırılmıştır.⁶⁵

2. Erken Hıristiyanlık'ta “Tanrı Oğlu” Unvanı

İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunu ifade eden ilk kaynak Yeni Ahit külliyatıdır. “Tanrı Oğlu” ifadesi Yeni Ahit külliyatı içerisinde İsa'ya nispet edilmek suretiyle birçok defa kullanılmıştır. Örneğin, bazı İncil rivayetlerinde cinler ve murdar ruhlar onu Tanrı Oğlu olarak isimlendirmişlerdir.⁶⁶ Aynı şekilde havariler,⁶⁷ bizzat İncil metinlerinin yazarları,⁶⁸ Meryem'e görüldüğü rivayet edilen melek,⁶⁹ Vaftizci Yahya,⁷⁰ gökten gelen bir ses,⁷¹ İsa'nın mucizelerine tanık olanlar⁷² İsa'yı Tanrı'nın Oğlu olarak betimlemişlerdir. Bunlara ilaveten İsa'nın İlyas ve Musa ile konuştuğu sırada gökten gelen bir bulut İsa'ya “Tanrı Oğlu”

⁶¹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 113-116.

⁶² Hakan Olgun, “Hz. Musa'nın Yüzleştiği Statüko: Kadim Mısır'ın Maat Doktrini”, *Milel ve Nihal* 15/2 (2018), 149-169.

⁶³ Bleiberg, *Ancient Egypt*, 225.

⁶⁴ Mircea Eliade-Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 259.

⁶⁵ Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, 92.

⁶⁶ Mat.8:29; Mar.3:11; 5:7; Luk.4:41; 8:28.

⁶⁷ Mat.14:33, 16:16; Yu.1:49.

⁶⁸ Mar.1:1; Luk.3:38; Yu.20:31.

⁶⁹ Luk.1:32.

⁷⁰ Yu.1:34; 5:25; 10:36.

⁷¹ Mat.3:17; Mar.1:11; Luk.3:22.

⁷² Mar.15:39; Yu.11:27.

demektedir.⁷³ Hatta bizzat İsa'nın da bazen kendisini ima yoluyla da olsa bu şekilde adlandırdığı İncillerde yer alan rivayetlerde ileri sürülmektedir.⁷⁴ Pavlus'a ve başka yazarlara atfedilen mektuplarda yer alan pek çok pasajda da İsa'dan bahsedilirken "Tanrı Oğlu" ifadesi kullanılmaktadır.⁷⁵

Tanrı Oğlu'nun mahiyeti hakkında Yeni Ahit'te birbirinden farklı bazen de çelişkili ifadeler yer almaktadır. Yeni Ahit metinlerinde yer alan Tanrı Oğlu ifadeleri bağlamlarına göre farklı anlamlar kazanmakta, bazen Yahudi geleneğinde olduğu gibi beşerî anlamlar taşırken bazen de çağrışımlar ya da doğrudan ifadelerle beşer üstü anlamlar ihtiva etmektedir. Bazı rivayetlerde İsa'nın Tanrı tarafından evlat edinildiği söylenirken bazı pasajlarda onun Tanrı ile birlikte var olduğu anlatılmaktadır. Sinoptik İncillerde her ne kadar yüksek kristoloji örneklerine rastlansa da genellikle insan olan İsa'nın yüceltilmesi bir süreç olarak işlenirken Yuhanna İncili'nde Tanrı ile benzer bir öze sahip varlık öncesi "Logos"un yani Tanrı'nın kelamının insan suretinde yeryüzüne inmesi anlatılmaktadır.⁷⁶ Örneğin Yuhanna İncili'nin yazarı İsa'nın Tanrı ile eşit ya da bir bütün olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre İsa, Tanrı'nın tek evladıdır.⁷⁷ Yuhanna İncili'nin yazarı doğrudan İsa'nın Tanrı'nın Kelam'ı olduğunu söyleyerek İsa'nın Tanrı Oğlu oluşunu bir süreç olarak değil en baştan beri var olan bir kesinlik ve olgu olarak sunar:⁷⁸ "Başlangıçta kelam/tanrısal söz (logos) vardı ve kelam Tanrı'yla birlikteydi. Kelam, Tanrı idi ve o, başlangıçta Tanrı ile birlikteydi. Her şey onun aracılığıyla oldu ve meydana gelen hiçbir şey onsuz meydana gelmedi."⁷⁹ "Tanrısal söz dünyadaydı, dünya onun aracılığıyla oldu ama dünya onu bilmedi".⁸⁰ "Tanrısal söz beden oldu, kayra ve gerçekte dolu olarak aramızda yaşadı. Onun yüceliğini Baba'dan gelen biricik Oğul'un yüceliği olarak gördük."⁸¹

⁷³ Mat.17:5; Mar.9:7; Luk.9:35.

⁷⁴ Luk.22:70; Yu.5:25; 10:36.

⁷⁵ Rom.4:25, 8:3, 8:32; Gal.1:4, 2:20, 4:4-7; 1Ko. 1:15-20, 5:7; 2Ko.5:21; Tit.2:14; 1Ti.2:4-6; İbr.1:2-4; 1Yu.1:1-3, 2:13, 3:8, 5:20. Bu konu ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bk. Yurduseven, *Erken Hıristiyanlıkta İsa'yı Tanımlayan Bir Unvan Olarak 'Tanrı Oğlu' İfadesi*, 85-99.

⁷⁶ Ferdinand Christian Baur, *Christianity and the Christian Church of the First Three Centuries*, ed. Peter C. Hodgson, çev. Robert F. Brown-Peter C. Hodgson (Eugene: Cascade Books, 2019), 249.

⁷⁷ Paul N. Anderson, *The Christology of the Fourth Gospel* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1996), 266.

⁷⁸ Bart D. Ehrman, *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık: Hıristiyan Kutsal Metinlerindeki Bilinmeyen Çelişkiler*, çev. Mahmut Aydın (Ankara: Eskiyeeni, 2020), 105.

⁷⁹ Yu.1:1-4.

⁸⁰ Yu.1:10.

⁸¹ Yu.1:14; Benzer pasajlar Yuhanna'nın Birinci Mektubu ve Vahiy Kitabı'nda da yer almaktadır. 1Yu.1:1-3; 2:13; 3:8; 5:20. Va.1:8; 21:6; 22:12; 1:17-18; 2:8. İbr.1:2-4.

Yukarıdaki ifadeler, Erhman'a göre Tanah'ın Yaratılış kitabının ilk pasajlarında geçen, Tanrı'nın evreni "söz" söyleyerek yaratması anlatısına yapılmış atıflardır.⁸² Yuhanna "söz"ün kendi başına var olan bir varlık olduğunu düşünmekte ve onun insan şekline bürünüp diğer insanlarla birlikte yaşadığını ve insanların onu "biricik Oğul" olarak gördüklerini iddia etmektedir. Luka İncili'nin yazarı İsa'nın dünyaya gelince var olduğunu düşünürken Yuhanna İncili'nin yazarı onu Tanrı ile aynı öze sahip ezeli bir varlık olarak görmektedir.⁸³ Sinoptik İncillerin yazarları İsa'nın Tanrı Oğlu olması olgusunu bir insanın ilah olma süreci olarak; Yuhanna İncili'nin yazarı ise Baba Tanrı ile aynı öze sahip olan Oğul Tanrı'nın insan olarak yeryüzünde görünmesi olarak aktarmışlardır.⁸⁴

İncillerde Tanrı Oğlu olarak tanımlanan İsa'nın en önemli vazifesi insanların günahlarına kefarete olarak Tanrı tarafından kurban edilmesidir.⁸⁵ Bu sayede insanlık Âdem'den miras kalan asli günahtan⁸⁶ kurtularak Tanrı ile barışmış olacaktır. Bu düşünceyi ilk ortaya atan kişi Pavlus olmakla birlikte Yeni Ahit'te pek çok pasajda bu görüş desteklenmektedir. Pavlus'un düşüncesine göre Tanrı, Oğlu'nu insanların günahlarına fidyeye olarak vermiş ve onları ölümün boyunduruğundan kurtarmıştır. İnsanlar da eğer buna iman ederlerse kurtuluşa ereceklerdir.⁸⁷

Pavlus'a göre "Müjde/İncil" "Oğul"un kendisidir. Tanrı Oğlu İsa Mesih dünyaya gelmiş, çarmıhta acı çekerek canını feda etmiş, en sonunda ise dirilerek göğe yükselmiştir.⁸⁸ Tanrı Oğlu'nun insanların günahlarına kefarete olarak sunulmasının sebebi ise Pavlus'a göre Tanrı'nın insanlar ile barışmak istemesidir.⁸⁹ "Biz (Tanrı ile) düşmanken Oğlu'nun ölümü aracılığıyla

⁸² Yar.1.

⁸³ Ehrman, *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık*, 109.

⁸⁴ Zafer Duygu, *İnciller Güvenilir Metinler midir?: Metodolojik ve Karşılaştırmalı Analizler* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020), 250. Kelamın Tanrı'yla birlikte ve Tanrı olarak tasavvuru paradoksal bir betimleme olarak görülmektedir. Bazı araştırmacılar bu ifadelerin Yuhanna İncili yazarının kelamın konumunu belirlerken Tanrı'nın yüceliğine halel getirmemeye çalışması olarak yorumlamışlardır. Yazar, bu pasajlarda kelamın tanrısal doğasını betimlerken Tanrı'nın aşkınlığını koruma gayreti içerisindeydi. Bk. Bilal Patacı, *Yuhanna İncili'nde Sembolizm ve Kristoloji: İsa Tasvirinin Bağlamı ve İnşası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 50.

⁸⁵ Mar.10:45.

⁸⁶ "Asli Günah Doktrini" için bk. Cengiz Batuk, *Hıristiyanlığın Asli Günah Doktrini Bağlamında Mitoloji ve Tarihsellik* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 14; Bilal Doğan, *Hıristiyanlık'ta Asli Günah Doktrini: Pavlus-Pelagius Örneği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

⁸⁷ Rom.3:23-25; 4:25; 8:3, 32; 10:9. Gal.1:4; 2:20; 4:4-7; 1Ko.5:7; 2Ko.5:21; Tit.2:14; 1Ti.2:4-6; 1Yu.4:8-10, 4:13-15.

⁸⁸ Duygu, "İsa'nın Yeni Ahit'te "Tanrı Oğlu" Olarak Tanımlanması Meselesi", 168.

⁸⁹ 2Ko.5:18.

Tanrı'yla barıştırıldığımızı göre barışmış olarak Mesih'in yaşamı aracılığıyla kurtuluş bulacağımız çok daha kesindir."⁹⁰

Pavlus'un kristolojisinde ölüm de kilit bir öneme sahiptir. Ona göre ölüm Âdem'in işlediği günah yüzünden insanlara verilmiş olan bir cezadır. Bu günahın cezasını günahsız insanlar da çekmektedir. Pavlus bir tek kişinin işlediği bu günahın yine bir tek kişi, İsa Mesih, tarafından bedelinin ödendiğini iddia etmektedir.⁹¹ Bu bağlamda, İsa'nın çarmıhta ölmesi ve üç gün sonra dirilmesi Pavlus'un teolojisinde İsa'nın Tanrı Oğlu olduğunun yegâne ispatıdır. Pavlus'a göre İsa beden olarak Davut soyundandır fakat ölümler arasından dirilmiş ve Tanrı Oğlu olarak ilan edilmiş Efendi İsa Mesih'tir.⁹² Pavlus ölümü "bir düşman" olarak görmekte ve bu düşmanın Mesih sayesinde yenildiğini düşünmektedir.⁹³

Kurtuluş ile yakından alakalı olan başka bir düşünce ise Tanrı Oğlu'nun acı çekmesi gerektiğidir. İsa ölümden dirildikten sonra havarilerine "Mesih'in işkence çekmesi ve üçüncü gün ölümler arasından dirilmesi; O'nun adıyla günahların bağışlanmasını sağlayan tövbe bildirisinin Yeruşalim'den başlayarak tüm uluslara yayılması gerektiğini" söylemektedir.⁹⁴

Tanrı Oğlu unvanı ile bağlantılı olan başka bir düşünce ise Yahudi geleneğinde yer alan Mesihî krallık fikrine benzer bir anlayışın olmasıdır.⁹⁵ Bazı pasajlarda İsa'nın yeryüzünde kuracak olduğu krallıktan bahsedilmektedir:

O ulu olacak ve kendisine Yüce Olan'ın Oğlu denecek. Rab Tanrı ona atası Davut'un tahtını verecek. Yakup'un evi üzerinde sonsuza dek hükümler olacak. Hükümlerinin hiç sonu gelmeyecek.⁹⁶

Ayrıca İsa'nın öğrencilerine "İnsanoğlunun bulutlar içinde büyük güç ve görkemle geldiğini göreceksiniz."⁹⁷ dediği rivayet edilmektedir. Bu söylemler Tanah'ın Daniel kitabında; "Gece görümlerimde insanoğluna benzer birinin göğün bulutlarıyla geldiğini gördüm. Eskiden beri var olanın yanına doğru ilerledi, onun önüne getirildi. Ona egemenlik, yücelik ve krallık verildi. Bütün halklar, uluslar ve her dilden insan ona tapındı. Egemenliği hiç bitmeyecek

⁹⁰ Rom.5:10.

⁹¹ Rom.5:12-21; Ronald D. Witherup, "Pavlus Hakkında On Soru On Cevap", çev. Süleyman Turan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/4 (2004), 254-256.

⁹² Rom.1:3-4.

⁹³ 1Ko.15:26-27.

⁹⁴ Luk.24:46-49; İbr.2:10, 16-18.

⁹⁵ Dan.7-8.

⁹⁶ Luk.1:32-33. Krallık kavramına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür: Mar.1:15, 24; 4:11, 26, 30; 8:38; 9:1, 47; 10:14, 15, 23-25; 14:25; 15:43.

⁹⁷ Mar.13:26.

sonsuz bir egemenlik, krallığı hiç yıkılmayacak bir krallıktır.”⁹⁸ pasajlarına atıf olarak görülmektedir.⁹⁹

Hükümlerlik kavramı da Vahiy kitabında açıkça kullanılmaktadır. Yazara göre hükümlerlik Tanrı'nın olacak, Mesih ise Tanrı adına hükmedecektir: “Dünya'nın hükümlerliği Rabbimize ve O'nun Mesih'ine geçti. O, sonsuza dek hükümlerlik sürecek.”¹⁰⁰ Bu pasajlarda Tanrı'nın hükümlerliğe başladığı bildirilmekte¹⁰¹ ve ilerleyen pasajlarda ise Krallığın bin yıl süreceği söylenmektedir.¹⁰² Yeni Ahit külliyatı içerisindeki diğer kitaplardan farklı olarak bu kitapta Tanrı'nın doğrudan yeryüzüne ineceği fikri mevcuttur. Yazara göre gökten yeni bir Kudüs inmekte ve Tanrı insanlarla bir arada yaşamaya başlamaktadır.¹⁰³ Bu pasajlarda Krallığın Tanrı ve Oğlu tarafından yönetilecek bir yeryüzü krallığı gibi görüneceği düşüncesi ön plandadır. Bu bağlamda Tanrı Oğlu kavramının Tanrı'nın veliahdı olarak sunulduğu görülmektedir.

Krallık ve Tanrı kavramları Yahudi geleneğinde birçok defa birbirleri ile bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Tanrı Tanah'ta pek çok pasajda “Kral” unvanı ile zikredilmektedir. Örneğin Mezmurlar'da Davut Tanrı'ya “Feryadımı dinle ey Kralım ve Tanrım!”¹⁰⁴ diye seslenmektedir. Başka bir pasajda ise “Rab sonsuza dek kral olacak, uluslar onun ülkesinden temizlenecek.”¹⁰⁵ denmektedir. Benzer şekilde Yeşaya kitabında “Yargıcımız Rab'dir. Yasamızı koyan Rab'dir. Kralımız Rab'dir. Bizi o kurtaracak.”¹⁰⁶ denmektedir. Tanrı'nın kendisini Kral olarak adlandırdığı pasajlar da vardır: “Kutsalınız, İsrail'in yaratıcısı, Kralınız Rab benim.”¹⁰⁷ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.¹⁰⁸ Görüldüğü gibi Tanah'ta pek çok yerde Tanrı “kral” unvanı ile anılmaktadır. İsa'nın Tanrı'nın Krallığı kullanımını bu bağlamda değerlendiren araştırmacılar her ne kadar Tanah'ta doğrudan “Tanrı'nın Krallığı” kullanımı olmasa da

⁹⁸ Dan.7:13-14.

⁹⁹ Yeni Ahit tercümelerinde sık sık Tanah'a atıflar yapılmakta ve hem İsa'nın sözleri hem de İncil yazarlarının aktardıkları rivayetler bu atıflar ile desteklenmektedir. Bk. *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001).

¹⁰⁰ Va.11:15; 12:10.

¹⁰¹ Va.11:17.

¹⁰² Va.20:4-7.

¹⁰³ Va.12:1-4.

¹⁰⁴ Mez.5:2.

¹⁰⁵ Mez.10:16.

¹⁰⁶ Yşa.33:22.

¹⁰⁷ Yşa.43:15.

¹⁰⁸ Mez.24:7; 44:4; 47:2; 48:2; 68:24; 74:12; 84:3; 95:3; 98:6; 99:4; 145:1; 149:2; Yşa.6:5; 41:21; 44:6; Yer.8:19; 10:7, 10; 46:18; 48:15; 51:57; Mik.2:13; Sef.3:15; Zek.14:16; Mal.1:14.

“Tanrı’nın Krallığı fikrinin” mevcut olduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁹ Daniel kitabında Tanrı’nın Krallığı bir ilahi otorite sahasını ima etmektedir. Söz konusu krallık bütün krallıkları nihayete erdirip sonsuza dek sürecek olan eskatolojik bir krallıktır.¹¹⁰

Yuhanna İncili’nde söz konusu krallık teması dünyevi bağlamdan çıkarılmakta ve Tanrı’nın Krallığı’ndan ziyade “sonsuz yaşam”a vurgu yapılmaktadır. Sonsuz yaşam kavramı ise Oğul’a iman ile bağdaştırılmaktadır: “Baba Oğul’u sever. Her şeyi onun eline vermiştir. Oğul’a iman edenin sonsuz yaşamı vardır.”¹¹¹

İncil yazarları İsa için ilahi güçleri ön plana çıkarılmış bir “İnsanoğlu” unvanını da sıkça kullanmaktadırlar. Örneğin İnsanoğlu’nun yeryüzünde günahları bağışlamaya yetkili olduğu,¹¹² gelecekte tekrar yeryüzüne geleceği,¹¹³ Şabat gününün Rabbi olduğu,¹¹⁴ çok acı çekeceği,¹¹⁵ yerin altında üç gün üç gece kalacağı,¹¹⁶ ölümler arasından dirileceği,¹¹⁷ yüceliğin tahtında oturacağı,¹¹⁸ güç ve görkemle göğün bulutlarında geldiğinin görüneceği,¹¹⁹ tüm meleklerle birlikte geleceği¹²⁰ zikredilmektedir. Bu pasajlarda bahsi geçen İnsanoğlu’nun aslında bir beşer olmadığı, daha ziyade beşer görünümü bir Tanrı olduğu anlaşılmaktadır. İnsanüstü özelliklere sahip olan bu karakter İncillerin ilerleyen pasajlarında Tanrı Oğlu’na dönüştürülmektedir.¹²¹ Zira günahları bağışlama yetkisi sadece Tanrı’ya ait olduğuna göre “İnsanoğlu”nun da Tanrı ya da en azından tanrısal bir varlık olması gerekmektedir.¹²²

Sonuç ve Değerlendirme

Antik Mısır medeniyeti ile Hıristiyanlığın Tanrı anlayışı arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Mısır tanrıları ezeli varlıklar değildir. Hepsinin başlangıçları vardır. Mısır metinlerinde tanrıların var olmadığı bir zamandan bahsedilmektedir. Yaratıcı tanrı önce kendisini daha sonra ise diğer tanrıları yaratmıştır. Diğer tanrılar ise anne ve babalardan doğarak

¹⁰⁹ Graig A. Evans, “Daniel in the New Testament: Visions of God’s Kingdom”, *The Book of Daniel: Composition & Reception*, C. 2, ed. John J. Collins - Peter W. Flint (Leiden: Brill, 2001), 497.

¹¹⁰ Evans, “Daniel in the New Testament: Visions of God’s Kingdom”, 510.

¹¹¹ Yu.3:35. Örnekleri çoğaltmak mümkündür: Yu.4:14; 6:34-35, 47-51, 53; 8:51; 11:26.

¹¹² Mat.9:6; Mar.2:10; Luk.5:24.

¹¹³ Mat.10:23.

¹¹⁴ Mat.12:8; Mar.2:28.

¹¹⁵ Mar.8:31; 9:9, 12, 31; 10:33.

¹¹⁶ Mat.12:40.

¹¹⁷ Mat.17:9. Luk.24:7.

¹¹⁸ Mat.19:28. Luk.22:69.

¹¹⁹ Mat.24:30. Luk.21:27.

¹²⁰ Mat.25:31.

¹²¹ C. F. D. Moule, *The Origin of Christology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 24.

¹²² Seyoon Kim, *The Son of Man as the Son of God* (Tübingen: Mohr, 1983), 2.

var olmuşlardır. Ayrıca Mısır tanrıları arasında yaşlanıp ölenleri ya da öldürülenleri de vardır. Mısır metinleri Mısır tanrılarının mezarlarına hatta tanrılar için tahsis edilmiş mezarlıklara atıfta bulunmaktadır.¹²³ Bu nedenle Tanrı Oğlu kavramı özelinde değerlendirilmek istendiğinde Mısır ve Hıristiyan Tanrı anlayışının temelde farklı olduğunun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Hıristiyan inancına göre Tanrı, İsa'yı yani Oğlu'nu insanların günahlarına kefarete olarak çarpmışta ölmek üzere gönderirken Firavun'u ise insanları yönetmesi ve yeryüzünde düzeni sağlaması için görevlendirmektedir. Mısır kralları insanları Tanrı ile barıştırmak ya da onlara sonsuz yaşam vermek gibi bir iddiada bulunmazlar. Her ne kadar iki karakter de Tanrı'nın Oğlu olarak kabul edilse de üzerlerine düşen vazifeler farklılık göstermektedir. Bu bağlamda Hıristiyanlıkta yer alan Tanrı Oğlu inancı ile Mısır medeniyetinin sahip olduğu inanç arasında ciddi farkların olduğu görülmektedir. Ayrıca Hıristiyan teolojisine göre İsa, Tanrı'nın yaratma fiilinde yardımcısı iken Mısır medeniyetinde Tanrı oğullarının böyle bir görevi ya da gücü yoktur. Onlar hâlihazırda yaratılmış olan bir düzen içerisinde faaliyet göstermektedirler. Bu bağlamda İsa Tanrı'nın kelamı iken Firavunlar Tanrı'nın sadece yeryüzündeki krallığının yöneticisidirler. Firavunların hayatlarında iken mucize gösterdiklerine dair de bir delil yoktur. Her ne kadar erken dönem Hıristiyanlık'ta da İsa'nın dünyevi bir liderliği ya da krallığı söz konusu ise de sonraki dönemlerde bu beklenti ortadan kalkmıştır.

Hıristiyan inancında İsa Tanrı'nın Oğlu olarak görülüyorken Mısır kralları Osiris, İsis ve Horus gibi daha alt derecede tanrıların oğlu olarak anılmaktadırlar. Bu Tanrıların Mısır Krallığının ilk kralları olduğuna inanılıyor olması Firavunların oğulluğunun ilahi değil politik bir bağlam içerisinde yer aldığına işaret etmektedir. Firavunların kendilerini izafe ettikleri tanrılar daha çok onların krallığını meşrulaştırmalarına hizmet edecek niteliktedir. Ayrıca ölen Firavunların ilahlaştırılması da seleflerin meşruiyetini artırmaktadır, zira yeni kral kendisini bir ilahın oğlu olarak gösterebilmektedir. Hayatta iken ilahlaştırılmamaları ise muhtemelen mucize gösterme sorunu ile başa çıkmak için olmalıdır. Zira kendisini ilah ilan eden birisinin yanılması ya da bir savaşta yenilgiye uğraması ciddi sorunları da beraberinde getirecektir.

Hıristiyan inancına göre Tanrı Oğlu göğe yükselmiştir fakat zamanın sonunda geri gelip Tanrı'nın Krallığı'nı kuracaktır. Firavunlar ise göğe yükselirler ve geri dönmezler. Firavunun görevini kendisinden sonra gelen oğlu ya da başka bir Firavun sürdürür. İsa Tanrı Oğlu olarak

¹²³ Bleiberg, *Ancient Egypt*, 210.

tektir fakat Firavunlar öldükçe onların oğulları tahta geçerek Tanrı Oğlu sıfatı ile imparatorluğu devam ettirmektedirler. Bu bağlamda Firavun her ne kadar Tanrı'nın Oğlu olsa da tek oğlu değildir. İsa ise Tanrı'nın “tek Oğlu”dur.

Firavunlar hayatta iken açıkça Tanrıların oğulları olduklarını ilan etmişler ve muhatapları da bunu kabul etmişlerdir. İsa ise hayatta iken böyle bir iddiada bulunmamıştır. İncil rivayetlerinde her ne kadar İsa Tanrı'ya hitabında baba ifadesini kullansa da bu Yahudi geleneğinde beşer üstü bir anlamı ifade etmemektedir. İsa'nın takipçileri onun Tanrı Oğlu olduğunu çarmıhta idam edilip üçüncü günde dirildiğinde idrak etmişlerdir.

Görüldüğü üzere Hıristiyan Tanrı Oğlu inancı ile Mısır medeniyetinin Firavun figürü arasında benzerlikler bulunsa da İncillerde resmedilen İsa tasvirleri ile Firavunlar arasında büyük farklar bulunmaktadır. Bu nedenle İsa'nın Tanrı Oğlu olarak adlandırılmasında Mısır medeniyetinin de katkıları olduğunu iddia etmek mümkün olmakla beraber Hıristiyan Tanrı Oğlu inancının çok daha geniş bir coğrafyanın ve geleneğin tesiri ile şekillendiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anderson, Paul N. *The Christology of the Fourth Gospel*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1996.
- Aydın, Mahmut. *Hristiyanlık: Tarih, İnanç ve Uygulama*. İstanbul: Ketebe, 2021.
- Back, Jeremy-Green, Anthony. *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller*. İstanbul: Köprü Kitap, 2017.
- Batuk, Cengiz. *Hristiyanlığın Asli Günah Doktrini Bağlamında Mitoloji ve Tarihsellik*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Baur, Ferdinand Christian. *Christianity and the Christian Church of the First Three Centuries*, ed. Peter C. Hodgson. çev. Robert F. Brown-Peter C. Hodgson. Eugene: Cascade Books, 2019.
- Baur, Ferdinand Christian. *Lectures on New Testament Theology*. ed. Peter C. Hodgson. çev. Robert F. Brown. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Bleiberg, Edward (ed.), *Arts & Humanities Through the Eras: Ancient Egypt (2675-332 BCE)*, ABD: Thomson and Gale, 2005.
- Brady, James Robert. *A Theological Critique of the Divine Man Christology as an Explanation for the Title "Son of God"*, Ann Arbor: Department of Systematic Theology Dallas Theological Seminary, Doktora Tezi, 1987.
- Diakov, V. *İlkçağ Tarihi I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*. İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Doğan, Bilal. *Hristiyanlık'ta Asli Günah Doktrini: Pavlus-Pelagius Örneği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Döner, Ertuğrul-Menteş, Savaş. "Gelenek Aktarımı: Atalar Dini (Mısır Kültürü, Hz. Musa ve İsrailoğulları Örneği)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30. Yıl Özel Sayısı (Eylül 2022), 173-200.
- Duygu, Zafer. "İsa'nın Yeni Ahit'te "Tanrı Oğlu" Olarak Tanımlanması Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 155-181. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001486
- Duygu, Zafer. *İnciller Güvenilir Metinler midir?: Metodolojik ve Karşılaştırmalı Analizler*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020.
- Duygu, Zafer. *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Ehrman, Bart D. *İsa'ya Rağmen Hristiyanlık: Hristiyan Kutsal Metinlerindeki Bilinmeyen Çelişkiler*. çev. Mahmut Aydın. Ankara: Eskiyeeni, 2020.
- Eliade, Mircea-Couliano, Ioan P. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. Çev. Ali Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. 1. Cilt. İstanbul: Kabalcı, 2003.
- Evans, Graig A. "Daniel in the New Testament: Visions of God's Kingdom". *The Book of Daniel: Composition & Reception*, C. 2, ed. John J. Collins - Peter W. Flint. Leiden: Brill, 2001.
- Fitzmyer, Joseph A. *Romans: A New Translation with Introduction and Commentary by Joseph A. Fitzmyer*. USA: The Anchor Bible, 1993.
- Friedman, Richard Elliott. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*. Çev. Muhammet Tarahçı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Grenfell, Alice. "Egyptian Mythology and The Bible". *Oxford Journals* 16/2 (Nisan 1906), 169-200.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2011.

- Güzel, Eylem. “Eski Mısır Tarihindeki Dinsel Yönetim Stratejisinin Ptolemaios Hanedanı’ndaki Yansımaları”. *Asya Studies* 2 (Kış 2017), 27-35. <https://doi.org/10.31455/asya.372124>
- Harman, Ömer Faruk. “Firavun”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 13/117-121. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Hart, George. *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. New York: Routledge, 2005.
- Hays, Christopher B. “My Beloved Son, Come and Rest in Me”: Job’s Return to His Mother’s Womb (Job 1:21a) in Light of Egyptian Mythology”, *Vetus Testamentum* 62 (2012), 607-621.
- Herodotos. *Tarih*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- İçel, Bahadır. *Firavunlar*. İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2010.
- İnan, Afet. *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Kim, Seyoon. *The Son of Man as the Son of God*. Tübingen: Mohr, 1983.
- Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümerde Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Kurhan, Mürüvvet. “İmparatorluk Tanrısı Amon”. *Belleten* 56/226 (Aralık 1995).
- Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. Çev. Selen Y. Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 6. Baskı, 2009.
- Manethon, Mısır Tarihi. Çev. Okan Demir. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2023.
- Meral, Yasin. *Sâmîrî’nin Buzağısı*. Ankara: Ankara Okulu, 2018.
- Moule, C. F. D. *The Origin of Christology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Olgun, Hakan. “Hz. Musa’nın Yüzleştiği Statüko: Kadim Mısır’ın Maat Doktrini”. *Milel ve Nihal* 15/2 (2018), 149-169.
- Olgun, Hakan. *Hiz. Musa’nın Muhalefeti: Horus’u Öldürmek*. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.
- Patacı, Bilal. *Yuhanna İncili’nde Sembolizm ve Kristoloji: İsa Tasvirinin Bağlamı ve İnşası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Pfleiderer, Otto. “The Christ of Primitive Christian Faith in the Light of Religio-Historical Criticism, Introductory Remarks”. *Hegeler Institute* 14/3 (Nisan 1904), 321–354.
- Reyhan, Esmâ-Cengiz, Tülin B.. *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Robert, Daniella. *Eski Mısır: Tanrılar ve Firavunlar Arasındaki İlişki*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2023.
- Schaff, Philip (ed.). *Ante-Nicene Fathers*. Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library, 1885.
- Schimmel, Annamari. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- Shaw, Ian. *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Üstüner, Ali Cengiz. *Mısır Uygarlığı*. İstanbul: Dragon Yayınları, 1998.
- Weigall, Arthur. *Pavlos Hıristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri: Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002.
- Witherup, Ronald D. “Pavlus Hakkında On Soru On Cevap”. çev. Süleyman Turan. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/4 (2004), 243-259.
- Yılmaz, Cemal. “Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe”. *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Eylül 2020), 277-300.
- Yiğitoğlu, Mustafa. *Yahudilik: Başlangıçtan İsrail’in Kuruluşuna*. Ankara: İlahiyat Yayın, 2021.

Yurduseven, Nurullah Haydar. *Erken Hıristiyanlıkta İsa'yı Tanımlayan Kristolojik Bir Unvan Olarak 'Tanrı Oğlu' İfadesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences